

УДК 371.321.7(477)

Наталія Боцян, аспірантка Інституту педагогіки АПН України,
м. Київ,
викладач історії Технічного коледжу
Тернопільського державного технічного університету
імені І. Пулюя

К.Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ДОМАШНЮ ОСВІТУ

У статті йдеться про розвиток домашньої освіти на Українських землях Російської імперії у XIX–XX століттях. Зокрема про педагога і психолога К.Д. Ушинського, який один із перших в історії педагогічної думки створив підручник і розробив методику для початкового навчання дитини у домашніх умовах.

Ключові слова: К.Д. Ушинський, домашня освіта, виховання, сім'я.

Постановка проблеми. Розвиток домашньої освіти на Українських землях Російської імперії в XIX – XX століттях набував визнання та необхідності. У цей період Міністерство народної освіти розробляє: постанови, циркуляри, приписи по домашній освіті. Одночасно закладаються основи середньої спеціальної педагогічної освіти, створюється законодавча база діяльності гувернерів-іноземців, вітчизняних домашніх педагогів, а також розробляються багаторівневі системи навчальних закладів для підготовки наставників, які могли б скласти конкуренцію вчителям-іноземцям. Приватні жіночі гімназії та інститути відомства імператриці Марії із педагогічними класами, єпархіальні та духовні училища, пансіони, вчительські інститути та семінарії, вищі жіночі курси.

Відомими педагогами у педагогічних журналах друкувалися спеціальні методики для домашнього виховання і навчання, враховуючи досвід вітчизняних домашніх наставників, учителів I половини XIX століття.

Послугами гувернерів і домашніх учителів на той час користувалися не тільки аристократи, а і, середні верстви населення.

На шпальтах педагогічних видань жваво обговорювались переваги у здобутті педагогічної освіти жінками, майбутніми матерями для навчання своїх дітей в умовах сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення стану наукової розробки означеної педагогічної проблеми показало, що у працях видатних педагогів і просвітників минулого висвітлено педагогічні питання, які й дотепер є актуальними. Серед них: ретроспекція розвитку домашньої освіти в Україні (В. Аскоченський, Д. Багалій, В. Буш, В. Гольцев, П. Житецький,

П. Каптерев, М.Лавровський, Д. Міллер, С. Рождественський та інші), проблема організації домашнього навчання та виховання (Г. Бланк, Ф. Кестнер, О. Ободовський, В. Одоєвський, С. Шевірьов та інші), зміст домашньої освіти (І. Богданович, О. Духнович, Д. Оболенський, К. Ушинський, І. Ястребцов та інші).

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що питання домашнього навчання та виховання постійно перебуває у полі зору сучасних науковців. Наукові розвідки присвячені питанням генезису домашньої освіти, ретроспективному аналізу особливостей діяльності домашніх наставників і вчителів (С. Золотухіна, Д. Латишина, О. Любар, О. Михайличенко, С. Сірополко, О. Сухомлинська, А. Троцько, М. Фіцула та інші).

Висвітленню питань психолого-педагогічних основ навчально-виховної діяльності гувернера присвячене дисертаційне дослідження Є. Сарапулової, аналіз теорії і практика домашньої освіти в Україні у першій половині XIX століття здійснила у науковому дослідженні М. Денисенко, а, розгляд теорії і практики підготовки домашніх наставників в другій половині XIX століття подано у науковій праці О. Корх-Черби, питанням сучасного змісту домашньої освіти та підготовки домашнього педагога сьогодення приділяли увагу А. Барбінова, Н. Побірченко, С. Попиченко, Т. Тронько.

Мета нашої статті – полягає у висвітленні ролі домашньої освіти у життєвому та творчому шляху Константина Дмитровича Ушинського.

Виклад основного матеріалу. Засновник вітчизняної наукової педагогіки і народної школи, педагог і психолог К.Д. Ушинський (1824 – 1871 рр.) – один із перших в історії педагогічної думки створив підручник і розробив методику для початкового навчання дитини у домашніх умовах.

Дитинство і юність Константина Дмитровича минули у маєтку батька поблизу Новгород-Сіверська.

Початкове виховання і освіту отримав під керівництвом матері Л.С. Дорошенко з родини Капніст, яка дала йому дошкільне виховання і пройшла з ним програму перших двох класів гімназії.

Визначний педагог усе життя присвятив справі освіти народу. Приділяючи велику увагу сімейному вихованню і домашній освіті, наголошував, що саме сім'я є умовою розумового, морального й особистого зростання дитини.

У навчально-виховну вікову пору, освіта повинна складати основу із основ життя людини, а для цього, виховання потрібно оточити доброзичливою сферою.

В нас більш ніж де поширене домашнє початкове навчання і дай Боже, щоб воно поширювалось і поліпшувалось.

Оглянувши багато закордонних шкіл під час відрядження з 1862 по 1867 рр. по країнах Західної Європи Константин Ушинський вивчав проблеми жіночої освіти та шкіл для малолітніх дітей, ознайомився з програмами жіночих шкіл, семінарій для вчителок, цікавився підготовкою жінок до навчання й виховання дітей в умовах сім'ї. І виніс із цього огляду цілковите переконання, що початкове виховання і навчання дітей принаймні до 8 річного і навіть до 10 річного віку, більш доречні у сім'ї, ніж у громадській школі: що сама школа для малолітніх дітей тоді тільки добра, коли вона цілком перейнята сімейним характером і більш схожа на сім'ю, ніж на школу [7, 24].

Всі великі педагоги, починаючи з Песталоцці, вбачають у навчанні дітей матір'ю ідеал початкового навчання; навіть школи пристосовуються, але погано, під це ідеальне материнське навчання [5, 328].

Розуміючи необхідність притулків і початкових шкіл для дітей таких батьків, які цілий день зайняті роботою і можливо працюють поза домом, але чому ж, – дивується педагог Константин Дмитрович, – матері заможних родин також посилають у школу таких малят, для яких навчання, а не тільки шкільне, ще надто передчасне [5, 223].

Якщо вже слід починати навчати п'ятирічну дитину, то, звичайно, потрохи, і не вже мати не може приділити для цього якихось півгодини, найбільше годину, з свого дня. Нові методи початкового навчання зробили його не тільки справою легкою, але справжньою насолодою, особливо якщо учень чи учениця – рідна дитина.

Яка ж розумна педагогіка не погодиться, що для дітей цього віку найкраще виховне місце – батьківський дім, а найкраща вихователька і наставниця рідна мати? [5, 223].

Тому, Ушинський як педагог – дуже хотів щоб на його батьківщині поряд з улаштуваннями початкових шкіл для дітей, які не можуть з якихось поважних причин користуватися щастям доброго домашнього виховання й навчання, розвивалися в українській жінці нахили й бажання самій займатися початковим вихованням і навчанням своїх дітей. У жінці присутнє вроджене прагнення вчити й розвивати свою дитину і разом з тим дано їй потрібні для цього здібності, у цьому не може бути сумніву [7, 24].

...Нині починають поволі усвідомлювати – говорив Ушинський – що виховання жінки, крім індивідуального і родинного значення, має ще величезне значення в народному житті, що тільки через жінку успіхи науки і цивілізації можуть увійти у народне життя. Справді, характер людини найбільше формується у перші роки її життя, і те, що лягає в цей характер протягом перших років, – лягає міцно, стає другою природою людини; але через те, що дитина протягом цих перших років своїх, перебуває під виключним впливом матері, то і в самий характер її може проникнути тільки те, що раніше проникало вже у характер матері. Все, що засвоюється людиною згодом, ніколи вже не має тієї глибини, якою відзначається все засвоєне у дитячі роки. Таким чином, жінка є необхідною посередницькою ланкою між наукою, мистецтвом і поезією, з одного боку, звичаями і характером народу з другого. З цієї думки випливає вже сама собою необхідність повної всебічної освіти жінки вже так би мовити не для самих родинних потреб, але маючи на увазі високу мету – запровадити у життя народу результати науки, мистецтва і поезії [5, 307].

Згідно переконань педагога-практика Константина Дмитровича Ушинського початки грамотності взагалі найкраще здобувати у сім'ї під керівництвом майбутньої матері.

А, звідси виняткове значення набуває педагогічна освіта матері.

Освіта майбутньої матері дітей повинна відповідати тому століттю, у якому вона живе. Усі новітні відкриття науки і всі її ідеї, повинні бути засвоєні жінками.

А також освіта повинна відповідати тому класу, до якого вона належить [5, 305].

Великий педагог дбав про те, щоб жінка досягла високого рівня освіченості й могла самотужки здійснювати початкове навчання дитини.

Зокрема за складеною Ушинським програмою, що сприяла підготовці дівчат до материнських обов'язків, слухачки Смольного інституту вивчали педагогіку, психологію, фізіологію і гігієну. У 1859 р. відомого педагога-теоретика і практика призначили інспектором класів Смольного інституту шляхетних дівчат.

Щоб полегшити турботу матері та зробити для неї приємною працю початкового навчання, Константин Дмитрович написав і видав підручники "Дитячий світ" (1861 р.) та "Рідне слово" (1864 р.), методичні посібники та матеріали до рідного слова [7, 24].

У книжці "Рідне слово" для початкового навчання рідної мови автор пропонує багато нового як у методі, так і у прийомах навчання.

Особливу цінність становлять його поради батькам і наставникам з вивчення рідної мови:

- Хто має дітей, той зобов'язаний підготувати з них хороших, корисних членів суспільства [7, 26].

- Беручись за навчання дитини, слід мати на увазі, що дитя незалежно від навчання розвивається з дня на день, і розвивається так порівняно швидко, що місяць чи два в житті шестирічної дитини несуть більше змін у її душевному й тілесному організмі, ніж потім цілий рік у віці від 10 до 15 років.

- Якщо ви розпочинаєте вчити дитину раніше, ніж вона визріла для навчання, або навчаєте її якогось предмету, зміст котрого їй ще не до снаги осягнути через свій вік, то неминуче зустрінетеся з такими перепонами в її природі, які зможе подолати лише час. І що наполегливіше будете ви боротися з цими перепонами віку, то більше завдасте шкоди вашому учневі [7, 26].

- Непедагогічно також чинить той, хто, будучи не в змозі підняти дитину до розуміння якогось предмета, намагається спростити цей предмет до рівня дитячого розуміння.

- Краще запізнитися, ніж поспішити з початком навчання, але й запізнення має свій негативний вплив [7, 27].

- Сама зміна занять діє на дитину навіть краще від повного відпочинку, який, безперечно, необхідний у свій час.

- Ніщо не суперечить так природі дитини, як засадити її за одну азбуку, не даючи їй у цей час ніяких інших занять, і тримати її за цією азбукою по кілька годин [7, 29].

- Що різноманітніші предмети початкового навчання, то необхідніше, щоб усі вони чи у крайньому разі більшість їх викладались однією особою [6, 30].

- Що більше різноманітності у навчальних заняттях, то краще для початкового навчання.

- Зробити серйозне навчання для дитини захопливим – ось завдання початкового навчання [7, 31].

- З перших уроків привчайте дитину любити свої обов'язки і мати задоволення від їх виконання.

- Ви готуєте дитину до життя, а у житті не всі обов'язки цікаві, і якщо до 10 років ви будете навчати дитину граючись, то підготуєте їй страшну муку, коли вона зустрінеться згодом із серйозними навчальними обов'язками, інколи зовсім не цікавими.

- Якщо заохочення і покарання залишаються й дотепер необхідними для дітей, то це доводить лише недосконалість мистецтва виховання [7, 36].

- Привчаючи дітей слухати високі слова моральності, зміст який їм не зрозумілий, а головне – якого вони не відчували, ви виховуєте лицемірів [7, 37].

Відаючи дітей на руки вихователів або віддаючи їх до навчального закладу, батьки, звичайно, не позбавляються цим священного обов'язку стежити за вихованням. Але для цього батьки повинні мати здорові і ясні поняття про те, чого вони можуть вимагати, з одного боку, від вихователів або навчального закладу, а з другого – від своїх дітей. Нагляду за самими оцінками, переходами з класу у клас та екзаменаційними атестаціями дуже недостатньо. Хто з вихователів громадських закладів не знає, як часто батьки вихованців пояснюють собі зовсім неправильно факти закладу, що стосуються їхніх дітей: то карають їх за те, за що зовсім не слід карати, то заохочують їх самі до тих вчинків, проти яких бореться заклад, то прищеплюють їм такий напрям думок, який зовсім суперечить істинно моральному вихованню, – потім самі ж дивуються чому виховання їхніх дітей іде погано або дає плоди, смак яких здається їм гірким [4, 172].

Тільки тоді, коли батьки цінитимуть вихователя за його позитивними якостями та за важливістю його справи, можна сподіватися мати хороших домашніх вихователів і позбутися безлічі іноземних шарлатанів, яким багато хто з батьків легковажно доручає моральність своїх дітей. Але щоб оцінити, що таке хороший наставник та хороший виховател, для цього треба знати, що таке виховання, його вимоги і його труднощі, це потрібне також і тому, щоб не піддатися на обман, за який можна заплатити характером та майбутністю дітей. Не говорячи про випадки, де батьки самі являються цілком або вибірково вихованцями своїх дітей. У цих випадках до них відноситься все сказане про вихователів, адже батьки завжди являються хоч трохи вихователями своїх дітей [4, 173].

Таким чином у вихованні все повинно базуватися на особі виховання, бо виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманий не може замінити особистості у справі виховання [4, 191].

Справа виховання така важлива і така свята, що рука істинної людини, торкаючись її мимоволі задрожить.

Отож, справа виховання полягає у тому, щоб скинувши із науки всі її педагогічні форми, приблизити її до розуміння слухача і водночас повідомляти йому ті фактичні відомості, які необхідні для такого розуміння [4, 318].

Таким чином у справі виховання робиться наголос на те, щоб зацікавити розум вихованця такими ідеями та думками, які можуть згодом принести йому користь.

Про це було написано у першому листі із 4 листів *“Про виховання майбутнього монарха”* (1859 р.). Вихователь, керуючись своїми власними переконаннями, тільки освітлює шлях молодій душі. Виховуючи людину, яка буде стояти вище всього, знати і розуміти все, потрібно звертатись тільки до істини [4, 320].

У другому листі автор розмірковує про духовно-естетичне виховання наслідника престолу.

Третій лист присвячено думкам про три різні галузі науки із якими повинен ознайомитись наслідник монарха:

- 1). Соціальні науки.
- 2). Математичні науки.
- 3). Естетичні науки.

Четвертий лист продовжує розгляд питань про політичні переконання для християнського і європейського монарха і порядок викладання предметів, їх обсяг [4, 333].

Виховання є приготуванням до самовиховання, і якщо виховання було добрим, то самовиховання буде продовжуватись все життя [4, 339].

Сімейному вихованню російського дворянства К. Ушинський присвятив II розділ журнальної статті *“Про моральний елемент у російському вихованні”* (1860 р.).

Турботою, цілєю життя батьків дворянських сімейств було виховання своїх дітей. Там, де 5 – 6 дітей навчального віку, утворювали сімейні класні кімнати. Здебільшого дітей не виховують, а готують майже із колиски до вступу в той або інший учбовий заклад, або до виконання умовних вимог певного суспільного кола у якому на думку батьків, прийдеться їм спілкуватися [5, 45].

Бажання удосконалюватись, щоб дати своїм

дітям таку освіту, щоб вони стали вище батьків у суспільстві. І щоб їхні діти вибирались із того стану у якому вони знаходились, ось один із найголовніших мотивів сімейної виховної діяльності.

Будь-яка здорова педагогіка писав Ушинський, говорить нам: виховуйте своїх дітей так, щоб вони коли виростуть, будуть раді не тільки тим становищем у якому знаходились їхні батьки, а і більш скромнішим.

Але наша практична сімейна педагогіка показує інше. Сімейна чванливість, зверхність – одна із характерних рис російського виховання, і до яких диких, смішних явищ вона часто приводить.

Під впливом такого сімейного егоїзму, самолюбства, впливаючої звідси пихатості, чванливості, псується не тільки розумове, але й моральне виховання [5, 46 – 48].

Російська сім'я із усіма своїми елементами добрими і поганими, своїм внутрішнім життям, яке дає і лікувальні і ядовиті плоди, є створення історії, яку не можливо замінити ніякою штучною надбудою. Не треба вигадувати виховання: виховання існує в російському народі стільки ж століть, скільки існує сам народ, з ним родилось, росло, відобразило у собі всю історію, усі його кращі якості [5, 54].

Багато прикрих педагогічних помилок у сімейному вихованні і навчанні дітей буває саме тому, що батьки не завжди ознайомлені з тим педагогічним мінімумом, яким повинен оволодіти кожен, хто взявся за таку відповідальну і таку важливу для суспільства справу, як догляд і виховання підростаючого покоління.

Висновки. Отже, проблема виховання і розвитку дітей в усі часи займала особливе місце, тому у II половині XIX століття виникло питання підготовки домашніх наставників та учителів, які змогли б реалізувати виховні ідеали суспільства. Склались і опубліковувались проекти нових положень педагогічних систем, які видавались у педагогічних виданнях того часу. Як бачимо, *“Положення про домашніх наставників та учителів”*, яке було опубліковане у Журналі Міністерства Народного Просвіщення 1834 року, вказує на серйозне відношення з боку педагогів, керуючих навчальними округами, членами уряду до домашньої освіти та організації педагогічної підготовки домашніх наставників, учителів.

Ушинський невтомно пропагував думку про вирішальну роль соціального середовища у формуванні людини. Звідси його високі вимоги до суспільства, сім'ї, школи, до всього того оточення, у якому розвиваються життєві сили людини.

ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНИХ ШКІЛ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ОЦІНЦІ І. ФРАНКА

1. Голець М.І. *Етика матері і дитини: Нарис з історії виховання дітей раннього віку: Навч. посіб.* – К.: Вища шк., 2005. – 159 с.: іл.
2. Соловьев И.М. *Собрание неизданных сочинений К.Д. Ушинского // Вестник воспитания.* – М., 1909. – № 9. – С. 1 – 9.
3. Ушинський К.Д. *Про сімейне виховання [упорядник О.Т. Губко].* – К., 1974. – 150 с.
4. Ушинський К.Д. *Педагогические сочинения в 6 томах / К.Д. Ушинский.* – М., 1989. – Т. 1. – С. 172 – 173, 191, 318 – 339.
5. Ушинський К.Д. *Педагогические сочинения в 6 томах / К.Д. Ушинский.* – М., 1989. – Т. 2. – С. 45 – 54, 223, 328, 305 – 307.
6. Ушинський К.Д. *Педагогические сочинения в 6 томах / К.Д. Ушинский.* – М., 1989. – Т. 3. – С. 30.
7. Ушинський К.Д. *Педагогические сочинения в 6 томах / К.Д. Ушинский.* – М., 1989. – Т. 4. – С. 24 – 37.
8. Щербань П.М. *Пам'ятай ім'я своє: Заповіді сімейної педагогіки: Навч. посіб.* – К.: Вища шк., 2006. – 191с.: іл.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2009

УДК 821.161.2(477.83)

Ліліана Маркова, викладач Стрийського аграрного коледжу
Львівського державного аграрного університету

ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНИХ ШКІЛ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ОЦІНЦІ І. ФРАНКА

У статті проаналізовано положення народної освіти і школи у Східній Галичині у період другої половини XIX – початку XX ст. за науковою спадщиною І. Франка. На основі літературно-критичних і науково-публіцистичних робіт вченого, відображені основні його погляди, думки і оцінки стану діяльності учбових закладів, у Галичині цього періоду, виділені окремі статистичні дані зроблені дослідниками відносно досліджуваної проблеми.

Ключові слова: Іван Франко, писемність, народна освіта, зміст навчання.

Постановка проблеми. Значне місце у творчості Франка займають проблеми народної освіти і школи у Східній Галичині періоду другої половини XIX – початку XX ст. Він написав понад сто публіцистичних та художніх творів щодо цієї теми, приділяв багато уваги цим питанням і в окремих своїх суспільно-політичних, філософських, економічних та історичних працях.

Розглядаючи історію людства як постійний, безперервний процес розвитку від нижчих до вищих, досконаліших форм суспільного життя, І. Франко неодноразово вказував на те, що характер освіти змінювався залежно від економічних і політичних умов кожного історичного періоду. Народна освіта та діяльність шкіл у часи І. Франка формувалися під впливом тих змін, які відбувалися у суспільному житті Східної Галичини. І. Франко не тільки уважно стежив за цими змінами, а й вивчав їх, відгукувався на них, вдавався до певних дій. Він відчутно ставив питання свободи української нації та пробудження у ній потреби єдності як протидія накиненим ззовні адміністративно-політичним

поділам. Дивлячись на це, актуальним є висвітлення життєвих позицій, ідейних переконань Івана Франка, нове переосмислення творів вченого, їх інтерпретація з погляду сучасних потреб українського суспільства.

У сучасній українській історіографії дане питання представлене у різноманітному ракурсі. Чимало дослідників у своїх роботах звертають увагу на формування педагогічних поглядів І. Франка, вишукують у змісті праць вченого певні освітянські принципи та методи, які б могли прислужитися у сучасній освіті. Досить широко у цьому контексті представлена радянська історіографія, представники якої намагалися прив'язати певні зауваження та роздуми І. Франка до пануючої тоді ідеології. Проте на сьогодні маже відсутня по новому переосмислена інформація стосовно оцінки І. Франком становища та діяльності освітніх закладів Східної Галичини періоду другої половини XIX – початку XX ст.

Отже, метою нашого дослідження, на основі сучасних підходів, є сюжетний аналіз теоретичних і практичних аспектів позицій вченого щодо становища освіти та народних шкіл у Східній